

توسعه روستایی و توسعه گردشگری

سعدي محمدی

مدرس دانشگاه پیام نور مریوان

چکیده

امروزه صنعت عظیم گردشگری به ویژه گردشگری داخلی جایگاه خاصی را در کشورها داشته و نقش فعال و مؤثری در ارتقاء ساختار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشورها بخصوص در کشورهای رو به توسعه به عهده دارد. در این راستا گردشگری روستایی نیز جزئی از صنعت گردشگری به حساب می آید که می تواند نقش مهمی در توانمندسازی مردم محلی و تنوع بخشی به رشد اقتصادی و نیز خلیق فرصتهای شغلی جدید در ارتباط تنگاتنگ با سایر بخشهای اقتصادی ایفا کند. گردشگری روستایی یکی از زمینه های نسبتاً خوب در توسعه روستایی است که می تواند فرصتها و امکاناتی را به ویژه برای اشتغال و درآمد روستایی فراهم سازد و نقش مؤثری در احیاء و نوسازی نواحی روستایی داشته باشد.

بهره برداری بهینه از توانهای گردشگری روستاها به عنوان راهبرد مکمل توسعه روستایی می تواند گامی مطمئن برای ترقی و توسعه فضاها و روستایی کشور در همه ابعاد اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و زیست محیطی قلمداد گردد. بنابراین مقاله حاضر توانمندی های نواحی روستایی برای گردشگری روستایی و تأثیر گردشگری در توسعه روستایی را نشان می دهد.

واژه های کلیدی: گردشگری، گردشگری روستایی، توسعه گردشگری روستایی، توسعه روستایی، توسعه پایدار.

مقدمه

در مناطق زیادی از دنیا زندگی روستایی یک بُعد فوق العاده برای جذب گردشگرهاست و گردشگران در روستاهای بکر و دست نخورده توسط برنامه های مردمان محلی از یک تنوع برخوردار می شوند. زندگی در خانه های سنتی و ساده، سبک ساخت منازل، نوع و سبک پخت غذا و نان، زراعت در پشت خانه های سنتی و مزارع، نوع و فرم گیاهانی که زراعت می شوند، لباسهای رنگارنگی که زنان می پوشند و سطلهای آب و دسته های هیزمی که زنان و مردان بر پشتشان به خانه ها حمل می کنند، تصاویری از زندگی طبیعی و سنتی را به نمایش می گذارد. این مناظر برای مردمان کشورهای صنعتی، حالت رؤیا، غیر قابل تصور و بهترین و مهمترین نوع تنوع است که دید آنها را باز کرده، جهان بینی آنها را عمیق تر و در عین حال روزنه ای است برای نگرستن به سیر تکامل مشابهی که احتمالاً اجدادشان پشت سر گذاشته اند. در واقع نوعی برگشت به خویشتن زندگی اجدادی است.

مردمان روستایی به خوبی واقف هستند که گردشگری ایجاد شغل و تحصیل درآمد می کند و در نهایت شرایط زندگی شان را بهبود می بخشد، به

این دلیل آنها راغب هستند نحوه زندگی و آداب و رسوم خویش را به گردشگران نشان و نمایش دهند. در این حال بر تثبیت هویت خودشان واقف هستند چرا که به خوبی می دانند گردشگرها به خاطر قابلیت و تفریح خاص فرهنگ و زندگی روستایی برای بازدید به روستاها می روند. گردشگری روستایی منبع با ارزش اشتغال زایی و ایجاد درآمد است و می تواند وسیله مهمی برای توسعه اجتماعی - اقتصادی جوامع روستایی باشد و در بسیاری از کشورها با سیاستهای کشاورزی در ارتباط است و غالباً وسیله ای در جهت حمایت محیط زیست و فرهنگ روستایی می باشد. بنابراین می تواند نقش اساسی در حفظ روستا داشته باشد. (ریچارد و شارپلی، ۱۳۸۰، ص ۸)

به هر حال گردشگری روستایی از همه جهات می تواند اهمیت داشته باشد صرف نظر از ایجاد درآمد و اشتغال برای روستائیان به تثبیت هویت آنها کمک می کند و همین امر باعث می شود که آنها در نگهداری فرهنگ بومی و محلی شان کوشا باشند، بازی ها و رسم ها و سنت های محلی پا بگیرند و از این که بدانند از طرف گروه گردشگران به فعالیت های فرهنگی و محلی آنها احترام گذارده و ارزش داده می شود، به این واقعیت مهم که خودشان باشند، خواهند رسید و تأثیرات منفی گردشگری نیز بر آنها تأثیر نخواهد کرد. (محمدی، ۱۳۸۴، ص ۶۵) با توجه به این که بسیاری از روستاها توان بالایی برای گردشگری دارند در صورت توسعه گردشگری توسعه روستایی به عمل می آید.

۱- مفهوم توسعه روستایی

متون موجود در زمینه توسعه روستایی چه در دوره کلاسیک و چه در دوره جدید نشان می دهد که در کشورهای جهان سوم به رغم وجود ارزشها، نظامهای اقتصادی حکومتی مختلف، دو دیدگاه بر برنامه ریزیهای توسعه روستایی حاکم بوده است. ۱- دیدگاه بهبود و اصلاح ۲- دیدگاه دگرگون سازی (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۷، ص ۵۵)

با توجه به این دیدگاهها هدفهای مختلفی در برنامه ریزی توسعه روستایی مدنظر قرار گرفته و بر همین اساس تعاریف توسعه روستایی نیز متعدد و متفاوت است و هر دیدگاه، بنا بر چهارچوب نظری خود، توسعه روستایی را مورد مطالعه قرار داده است تا جایی که برخی بر این باورند که هدف توسعه روستایی صرفاً تحول وضعیت و شرایط روستاها از نظر اقتصادی نیست، بلکه توسعه متعادل اجتماعی و اقتصادی مناطق مشخص همراه با توجه خاص به حداکثر بهره برداریها از منابع محلی و توزیع عادلانه

و گسترده‌تر منافع ناشی از توسعه می‌باشد. مسلم است که توسعه روستایی شامل یک فرایند عمیق تغییرات در کل جامعه محلی و از همه مهمتر در نقش افراد است. (چاگ، وای‌گی، ۱۳۷۷، ص ۶۷)

مطالعات انجام شده در زمینه توسعه روستایی، از جمله مطالعه سازمان بین‌المللی کار که از اوایل دهه ۱۹۷۰ آغاز شده، بر افزایش درآمد در میان روستائیان، لزوم سمت دادن توسعه به سوی اشتغال بیشتر، برآورده نمودن نیازهای اساسی مردم، منفی زدایی و... تأکید دارند. با این حال برای رسیدن به این هدفها و توسعه روستایی دو دسته نظریه وجود دارد.

۱- دسته اول شامل نظراتی است که توسعه کشاورزی را محور اصلی برای توسعه روستایی می‌دانند و بر توسعه کشاورزی تأکید دارند.
۲- دسته دوم که همزمان با کشاورزی به توسعه صنعت توجه دارند و بر توسعه صنایع روستایی تأکید دارند.

در این مبنا برنامه‌های توسعه روستایی با توجه به سیاستهای موجود در ابتدا با تأکید بر توسعه کشاورزی، صنعتی کردن سکونتگاههای روستایی، ارائه امکانات و خدمات رفاهی روستایی و اجرای طرحهای فیزیکی و کالبدی بوده است.

در حالی که ارزیابیها و مطالعات انجام شده در جهان نشان داد که توسعه کشاورزی یا صنعتی، فقط بخشی از توسعه جامع را تشکیل می‌دهد که به نوبه خود فقط به صورت توسعه کلان و جامع در سطح ملی قابل فهم است. (قادری، ۱۳۸۲، ص ۲۶) با توجه به سطوح دیگر توسعه جامع یعنی توسعه منطقه‌ای از پیش شرطهای موفقیت توسعه ملی است.

در این میان توسعه روستایی فرایندی است که منجر به ارتقاء توانایی روستائیان برای کنترل محیطشان می‌شود و از کاربرد وسیعتری که این گونه کنترل را تضمین می‌کند ناشی می‌شود. (خیاطی، ۱۳۸۲، ص ۲۰) بنابراین توسعه روستایی به عنوان پدیده‌ای است که شامل فاکتورهای نهادی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، تکنولوژیکی و فیزیکی می‌باشد که می‌بایست به طور همه جانبه ارتقاء یابند، تا زمینه بهبود کیفیت زندگی اجتماعی و اقتصادی ساکنین روستا را فراهم آورند.

توسعه نواحی روستایی تا به امروز تابع راهبردهای متفاوتی بوده که یکی پس از دیگری مورد آزمون اندیشمندان این علم قرار گرفته است و هیچ یک به طور کمال و تمام نتوانسته است راهبردی مطمئن و کارآمد برای مناطق روستایی باشد. یکی از این راهبردها که امروزه مکمل توسعه روستایی و مورد پذیرش و اقبال جهانی و (کشورهای توسعه یافته و عقب نگه داشته شده) می‌باشد، فعالیت صنعت گردشگری است که بنابر موقعیت‌های جغرافیایی برنامه، فرآورده‌های متفاوتی را عرضه می‌دارد و از طرفی نیز تحولات اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی جهان طی سده‌های اخیر به ویژه در زمینه افزایش جمعیت، گسترش شهرنشینی، توسعه راههای ارتباطی و وسایل حمل و نقل، افزایش اوقات فراغت و بهبود رفاه اجتماعی منجر به توسعه گردشگری در نواحی روستایی یا گردشگری روستایی شد. (رضوانی، محمدرضا، ۱۳۸۲، ص ۵۹) این بخش از گردشگری به عنوان گردشگری جایگزین در کنار بخشهایی مانند گردشگری مزرعه^(۱)،

گردشگری سرسبز^(۲)، گردشگری بی خطر^(۳) و طبیعت گردی^(۴)، در دهه ۱۹۸۰ مطرح شد. (افتخاری و قادری، ۱۳۸۲، ص ۲۶)

۲- تعاریف و مفاهیم گردشگری روستایی

گردشگری روستایی بخشی از بازار گردشگری و منبعی برای اشتغال و درآمد بوده و می‌توان آن را ابزار مهمی برای توسعه اقتصادی-اجتماعی و اکولوژیکی جوامع روستایی قلمداد کرد. (الوانی، ۱۳۷۹، ص ۸۶) در بسیاری از کشورها این امر با خط مشی‌های کشاورزی در ارتباط است و غالباً به عنوان راهبردی برای حفظ محیط زیست و فرهنگ سنتی روستایی ارتقاء داده می‌شود. مسلماً گردشگری نقش اساسی در میزان توسعه و حفظ ذخایر نواحی روستایی ایفا می‌کند، با فرض اهمیت گردشگری به عنوان فعالیتی گسترده و عمومی و تأکید روزافزون در حیطه سیاستهای توسعه محلی و منطقه‌ای و با در نظر گرفتن این موضوع که تعریف مشترک و قابل قبولی از گردشگری روستایی وجود داشته باشد، توسعه، امری ضروری به نظر می‌رسد و بخصوص با توجه به این که ویژگیهای این فعالیت در محل‌های خاص، به وضوح «گردشگری روستایی» را از شکل‌های دیگر گردشگری مجزا می‌نماید. جالب توجه این که به رغم تمام این مسائل هیچ تعریف یا مجموعی ویژگیهای توافق شده‌ای در این زمینه وجود ندارد.

لان^(۵) در کتاب گردشگری روستایی، گردشگری روستایی را چنین تعریف می‌کند: گردشگری روستایی گردشگری است که در نواحی روستایی به وقوع می‌پیوندد. اما همین بیان ساده ابهاماتی زیادی دارد برای مثال تعاریف گردشگری متعدد بوده، به ویژه در حیطه نواحی روستایی، تفکیک فعالیتهایی که صرفاً حالت گردشگری دارند یا تفریح و یا ورزش و... از یکدیگر دشوار است و کشورهای مختلف معیارهای متفاوتی برای تعیین مناطق روستایی و غیر روستایی دارند.

در عین این که واژه روستا را می‌توان یک تعریف جغرافیایی و هم بیان ویژگیهای فرهنگی جوامع و اجتماعات روستانشین دانست. (ریچارد و شارپلی، ۱۳۸۰، ص ۱۸)

اداره امورکار آمریکا در زمینه گردشگری روستایی تعریف زیر را ارائه کرده است: بازدید از مکانی غیر از مکان معمول کار و زندگی خود، که خارج از محدوده استاندارد آمار شهری است، از زمانی که فعالیتی غیر از فعالیت کاری در منطقه مورد نظر انجام شود که هدف چنین بازدیدی ممکن است تحقیق، درمان، مذهب و غیره باشد. (Kisman, P23, 1996)

در تعریفی دیگر گردشگری روستایی در برگرنده دامنه‌ای از فعالیت‌ها، خدمات مربوط به تفریح و آرامش گردشگران است که به وسیله کشاورزان و مردم روستایی برای جذب گردشگران به مناطق خود به منظور کسب درآمد صورت می‌گیرد. (PN2, 1994: K Cannon)

در اروپا گردشگری روستایی معمولاً برای توصیف کشاورزان (گردشگری مبتنی بر مزرعه) به کار برده می‌شود، اما در صورت لزوم همه فعالیتهای گردشگری در نواحی روستایی صورت می‌گیرد. (EC-AEILD, 1997)

در سال ۱۹۸۶ کمیسیون جامعه اروپایی نیز گردشگری روستایی را این گونه تعریف می‌کند: گردشگری روستایی تنها شامل گردشگری کشاورزی نیست، بلکه همه فعالیتهای گردشگری در مناطق روستایی را در بر می‌گیرد. (ریچارد و شارپلی، ۱۳۸۰، ص ۱۰)

در تعریفی دیگر گردشگری روستایی به مجموعه فعالیتهایی اطلاق شده است که از طریق فعالیتهای گردشگری، مانند تأمین اقامتگاه، غذا، یادگیری، آموزش درباره روستا و مزرعه درآمدهایی را برای ساکنان آن سکونتگاههای روستایی ایجاد می‌کند. (Demoi, 1991, P67)

به هر حال گردشگری روستایی، گردشگری زراعی^(۶) و کشاورزی را در بر می‌گیرد و به تبع آن ارائه خدماتی نظیر امکان و وسایل سرگرمی و تفریحی، برپایی جشنها و مراسم محلی، تولید و فروش صنایع دستی و محصولات کشاورزی و غیره به گردشگران را شامل می‌شود. (شریف‌زاده و مرادنژاد، ۱۳۸۱، ص ۵۴)

برای جمع‌بندی از تعاریف ارائه شده می‌توان تعریف زیر را برای گردشگری روستایی ارائه کرد: گردشگری روستایی شامل هر نوع فعالیت تفریحی و گذران اوقات فراغت با دریافت خدماتی از قبیل غذا، محل اقامت و محصولات محلی از ساکنان محلی در مکانی که از نظر قوانین و مقررات جاری کشور یا از نظر ماهیت اقتصادی و فرهنگی روستا محسوب می‌شود.

۳- نظرات و دیدگاههای مربوط به توسعه گردشگری روستایی

در مورد توسعه گردشگری روستایی دیدگاههای متفاوتی وجود دارد. بعضی آن را بخشی از بازار گردشگری می‌شناسند و معتقدند می‌توان آن را با شکلهای دیگر بازار گردشگری، مانند گردشگری در آفتاب، گردشگری در کنار دریاها، گردشگری در سواحل ماسه‌ای مقایسه کرد. (ریچارد و شارپلی، ۱۳۸۰، ص ۸) از جنبه دیگر گردشگری روستایی به عنوان حلقه‌ای برای توسعه روستایی مطرح گردیده است که این جنبه دارای سه دیدگاه مهم است.

از یک نگرش گردشگری به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی است که انعکاس دهنده ویژگی محیط روستایی است. در مواردی نیز گردشگری را به عنوان سیاست و ابزاری برای توسعه روستایی پایدار قلمداد کرده‌اند.

۳-۱- گردشگری روستایی به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی

گردشگری روستایی راه حل کلی برای همه دردها و مسائل و مشکلات نواحی روستایی نیست، اما یکی از شیوه‌هایی است که ممکن است آثار اقتصادی مهمی داشته باشد و به نوعی می‌تواند به کندشدن روند تخلیه سکونتگاههای روستایی و کاهش مهاجرت جمعیت روستایی کمک کند. (شکری، ۱۳۸۳، ص ۷۲) رشد گردشگری به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی تفکر نسبتاً جدیدی است که سیاستگذاران محلی در جوامع روستایی به اهمیت این راهبرد پی برده‌اند، اما تجربه کافی برای اجرای آن

ندارند. تعدادی از نویسندگان نمونه تحقیقاتی را انجام داده‌اند در مورد اینکه چگونه صنعت گردشگری از حرکت باز می‌ماند یا ممکن است تأثیرات زیان آوری بر ارزشهای فرهنگی و اجتماعی داشته باشد. همچنین یک دیدگاه دیگر با این پیش زمینه فکری وجود دارد که گردشگری راه حل و علاج قطعی اقتصادی برای توسعه نواحی روستایی است. از طرف دیگر در یک نگرش گردشگری روستایی به عنوان موتور محرکه توسعه روستایی معرفی شده و دلایلی به شرح زیر نیز برای آن ارائه شده است.

الف: همانند هر فعالیت صادراتی که سازماندهی شده و توسعه یافته، گردشگری نیز منبع درآمد به حساب می‌آید.

ب: گردشگری روستایی برخلاف سایر کالاها، خدمات و فرآورده‌های کشاورزی مانند غذا، تولیدات، فعالیت ماهیگیری، پوشاک و نساجی ساختمان سازی و کارهای عمومی، حمل و نقل و بیمه و غیره همانند مولدی برای تعداد زیادی از فعالیتهای اقتصادی عمل می‌کند.

ج: گردشگری روستایی نواحی روستایی یا پدیده‌های طبیعی را که هیچ گونه ارزش اسنادی ندارند مورد بهره‌برداری قرار می‌دهد و با استخراج منابع یا صنایعی مانند نفت و معدن برابری می‌کند.

د: گردشگری روستایی تقاضا برای صنایع دستی، هنرهای سنتی و فعالیتهایی که نیاز به نیروی کار بیشتری دارند را بالا می‌برد. این فعالیتهای همان فعالیتهایی است که در محیط روستا مورد نظر است. به همان اندازه‌ای که گردشگری روستایی، گردشگرانی را خارج از فضای اقتصاد روستا جذب می‌کند، جریان‌های برون زار هزینه را به منطقه تزریق کرده و آثار و ضریب تکاثری سنتی را نیز ترغیب می‌کند. از طرفی نیز اکثر برنامه‌های توسعه روستایی، اولویت‌های زیر را مدنظر قرار می‌دهند.

- امنیت غذایی در برخی نقاط روستایی

- کاهش اشتغال ناقص در مناطق روستایی

- بهبود بخشیدن به درآمد و کیفیت عمومی زندگی در مناطق روستایی

- جلوگیری از روند تخریب منابع طبیعی مناطق روستایی

- افزایش میزان مشارکت جمعیت روستایی در تعیین سرنوشت خود

از این رو توسعه گردشگری و حیطه فعالیت آن بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته، چرا که توسعه گردشگری روستایی، کلیه زمینه‌های فوق را پوشش داده و موارد فوق نیز از اهم هدفهای توسعه گردشگری روستایی به شمار می‌آیند. (مهدوی، ۱۳۸۲، ص ۱۱۲) ضمن این که در گردشگری روستایی از منابع روستایی (مانند فرهنگ و سنن اجتماعی، ساختمانهای تاریخی، غارها، شرایط آب و هوایی که برای سایر فعالیتهای اقتصادی قابلیت بهره برداری ندارند) استفاده شده است. گردشگری حتی در سکونتگاههای روستایی که فاقد زمینهای زراعی هستند و در نواحی کوهستانی قرار گرفته‌اند با بهره‌برداری از منابع فرهنگی و طبیعی می‌تواند به توسعه روستایی کمک نماید.

با توجه به این که نواحی روستایی عموماً از سطوح وسیع فقر، سطوح کم فعالیتهای اقتصادی غیر زراعی، توسعه کم زیر ساختارها، کاهش جمعیت، کاهش نیروی کار ماهر و عدم وجود سیاست توسعه‌ای مشخص

رنج می‌برند همانا بر طبق گفته گانون^(۷) (۱۹۹۴) در کتاب گردشگری در نواحی عقب مانده بیان کرده که توسعه گردشگری در نواحی روستایی می‌تواند به کاهش یا از بین بردن این مشکلات کمک نماید و زمینه ساز رشد اقتصادی، متنوع سازی اقتصاد روستایی، ایجاد اشتغال و درآمد، کاهش مهاجرت‌های خارجی و امکان جمعیت پذیری، بهبود زیرساخت‌ها و موارد دیگر در مناطق روستایی بشود. (Holland, et al 2003, p.4)

۳-۱-۱- متحول سازی (تنوع بخشی) نواحی روستایی کمتر توسعه یافته
در کشورهای در حال توسعه زبان و بحث تصمیم گیرندگان و مسئولان امر نیز بر روی گوناگون سازی، بازسازی اقتصاد روستایی تمرکز دارد. در این مفهوم مسئله اصلی فروپاشی و اضمحلال ساختار کشاورزی نیست، بلکه ناکافی بودن تأمین معاش و درآمد از طریق کشاورزی و نیز جستجو برای یافتن منبع جدید رشد و فرصتهای اقتصادی می‌باشد. کشاورزان خرده مالک با محدودیت‌های فزاینده‌ای روبرو هستند و هم در زمینه منابع محلی و هم در رقابت‌های بین المللی نمی‌توانند از عهده بنیانهای جمعیت در حال رشد برآیند. (Ashley and Maxwell, 2001, p.46) از این رو می‌باید فرصتهای جدید پیش روی آنها قرار داده شود تا بتوانند از این منابع طبیعی و انسانی به جهت رسیدن به توسعه پایدار محلی و کاهش آسیب‌های اجتماعی و محیطی هم استفاده نمایند. (Inskip, 1991, p.8)

متنوع سازی اقتصاد روستایی و تعیین راهبردهای مکمل، همانند گردشگری در کنار فعالیتهای کشاورزی و سایر فعالیتهای روستایی، فرصتهای شغلی متعددی را در سکونتگاههای روستایی ایجاد می‌کند و با توجه به تمرکز زمانی فعالیتهای گردشگری روستایی این فعالیتها معمولاً به صورت عامل مولد شغل‌های موقت ولی در عین حال مطمئن تر از فعالیتهای سنتی کشاورزی با مدت طولانی می‌باشد. با این وجود در دهه گذشته اجماع نظر همه بر این بود که سرمایه گذاری عمومی به تنهایی نمی‌تواند باعث کاهش فقر بشود و رشد و توسعه به ارمان بیاورد، بنابراین توجهات و ملاحظات بیشتر بر این موضوع که چگونه اقتصاد روستایی غیر زراعی را توسعه بدهیم؟ متبلور شده است. (Staut, 2001, p.10)

در این گزارش گردشگری به عنوان یک فعالیت جدید، عامل ارتقاء و پیشرفت محسوب می‌شود که جایگزینی برای بخش کشاورزی می‌باشد. اگرچه گردشگری متکی به سرمایه‌ها و منابع ممکنه موجود می‌باشد، اما آن صرفاً یک روش جهت دگرگون کردن سریع زیرساخت‌های موجود رسیده به هدف جدید نیست، بلکه سرمایه‌ها و منابع جدید و زیرساخت‌های موجود احتیاجات ثابت و پابرجایی هستند.

گردشگری یک وسیله و ابزاری است که همزمان توسعه اقتصادی را برای نواحی رو به توسعه به ارمان می‌آورد. پیشرفت و تحول در بعضی از نواحی روستایی که از گذشته در حال دگرگونی در مقصد هستند وجود دارد که گاهی اوقات مستلزم کاهش جمعیت از قسمت‌های بزرگی در طول فرآیند بوده است. برای مثال در قاره آفریقا: مسیا- مرا در کنیا- دماغه آتشفشان نگر و نگورو در تانزانیا- دلتای اوکلونگو در بوتوان و پارک ملی

کراچر در آفریقای جنوبی مثالهای شناخته شده خوبی هستند. (قادری، ۱۳۸۲، ص ۵۲)

۳-۲- گردشگری روستایی به عنوان سیاستی در بازساخت سکونتگاههای روستایی

بازساخت اصطلاحی است که شامل فرایندهای مختلف اجتماعی- اقتصادی می‌شود. بازساخت تغییر کیفی از یک وضع سازمانی به وضع دیگر است. فرایند بازساخت شامل سرمایه گذاری نسبت به پیش فرض بحرانه یا حل بحرانهاست.

در این راهبرد گردشگری به عنوان یک بخش اصلی برای بازساخت روستایی حتی در نواحی که از گذشته فعالیتهای گردشگری در آنها رونق چندانی نیافته، به کارگرفته می‌شود. طرفداران این نظریه معتقدند که قادرند از اتکای بیش از حد تولید کنندگان روستایی به کشاورزی بکاهند و آنها را در فرصتهای اقتصادی جدیدی بکارگیرند.

همانطوری که هم اکنون به اولین پل رسیده‌اند، به عنوان مثال در اروپای شرقی بیشتر بر روی گردشگری به عنوان ابزاری برای بازسازی مجدد روستاها پس از فروپاشی و اضمحلال کشاورزی تأکید می‌نمایند. در حالی که در آفریقا تأکید بیشتر بر روی گوناگون سازی نواحی روستایی کمتر توسعه یافته است. (Holland, 2003, p.8)

با توجه به مفهوم بازساخت متون موجود در خصوص نقش گردشگری در بازساخت سکونتگاههای روستایی نشان می‌دهد که گردشگری روستایی به عنوان راهبردی برای توسعه از دهه گذشته رشد کرده و هدف آن پاسخگویی به تغییر در سیاستهای کشاورزی و روستایی و بخشی نیز با هدف تغییر در تفکر و عمل صنعت گردشگری بوده است.

یکی از مهمترین راهبردهای اتحادیه اروپا برنامه LEADER برای توسعه روستایی است که در سال ۱۹۹۱ شروع شد. این طرح به عنوان بخشی از همبستگی سیاسی اروپا برای راهنماییهای عمومی کشاورزی کمیسیون اروپاست. LEADER به عنوان دیدگاه نهایی برای حل مسائل روستایی در نظر گرفته شد. در این طرح فرصتهای جدیدی شامل گردشگری روستایی، افزایش تقاضا برای محصولات محلی، تقاضا برای بهبود و کیفیت زندگی، بازنشستگی و رشد جمعیت روستایی در نظر گرفته شد. در این طرح هنوز هم بخش دولتی و بخش عمومی گردشگری روستایی برای باز ساخت اقتصاد روستایی تبلیغ می‌شود. در طرح LEADER گردشگری روستایی یکی از مهمترین اجزاء برنامه اجرایی در سطح توسعه ناحیه‌ای است.

گردشگری روستایی اغلب به دلیل اقتصادی جایگزینی مناسب برای فعالیتهای کشاورزی تلقی می‌شود، زیرا این فعالیتها با کاهش سود روبرو هستند و مستلزم بهبود در بخشهای دوم و سوم اقتصاد هستند. دلیل اصلی توسعه گردشگری در روستاها غلبه بر پایین بودن درآمد، ارائه فرصتهای جدید شغلی و ایجاد تحولات اجتماعی در جامعه روستایی است. (Dernoi, 1991, p.82)

جدول ۱: نگرش گردشگری به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی

ابعاد توسعه روستایی	مزیتها	کاستیها	سابقه کاربرد
اجتماعی	- معرفی گردشگری به عنوان فعالیتی برای ایجاد اشتغال - کاهش مهاجرت روستایی - توسعه زیربنایی مورد نیاز گردشگری روستایی	- بی توجهی به جامعه محلی - بی توجهی به آسیب پذیری جوامع روستایی در مقابل بازدیدکنندگان - توجه نکردن به آثار و پیامدهای منفی گردشگری	- قبرس - ایرلند - سنگال
اقتصادی	- معرفی گردشگری به عنوان موتور محرکه توسعه روستایی - گردشگری به عنوان فعالیتی درآمدزا - شناخت گردشگری به عنوان مولد زنجیره ای در فعالیتهای اقتصادی - استفاده از منابعی که برای سایر فعالیتهای اقتصادی کاربرد ندارد: ۱- پاسخگویی به تقاضای مربوط به صنایع دستی و هنرهای سنتی روستایی	- بی توجهی به وابسته بودن گردشگری روستایی به نواحی شهری - گردشگری به عنوان نوش داروی توسعه روستایی - تأکید بیشتر بر رشد و توسعه اقتصادی و توجه نکردن به سایر ابعاد	
زیست محیطی	- بهره برداری از منابع محیطی که برای سایر فعالیتهای اقتصادی کاربرد ندارند	- بی توجهی به آثار و پیامدهای زیست محیطی گردشگری روستایی	

منبع: افتخاری و قادری، ۱۳۸۲، مجله مدرس، دوره دوم، شماره ۲، ص ۴۶.

جدول ۲: نگرش گردشگری روستایی به عنوان سیاستی برای بازساخت روستایی

ابعاد توسعه روستایی	مزیتها	کاستیها	سابقه کاربرد
اجتماعی	- گردشگری به عنوان ابزاری برای اشتغال - فقر زدایی - گردشگری روستایی سیاسی برای کاهش فقر در روستاهای تخلیه - احیای زندگی روستایی	- محدودیت کاربرد تجربی این الگو در نواحی روستایی - فقدان تجربه این الگو در کشورهای جهان سوم و منحصر بودن آن به کشورهای اتحادیه اروپا - بی توجهی به میراث فرهنگی و ویژگیهای اجتماعی روستایی	طرح LEADER در کشورهای عضو اتحادیه اروپا و ایالات متحده
اقتصادی	- گردشگری به عنوان پاسخگوی تغییر سیاستهای توسعه کشاورزی و روستایی - حل مشکل نیروی کار اضافی - گردشگری به عنوان جایگزین فعالیتهای اقتصادی که با رکود مواجه شده اند. - متنوع سازی اشتغال روستایی	- خصوصی سازی و حمایت نکردن دولت از توسعه گردشگری در روستاها و سطح یارانه های دولتی - مشکل سرمایه گذاری و تأمین سرمایه در روستاها - مطرح کردن گردشگری به عنوان جایگزین برای کشاورزی سطح جهان کاربرد داشته است.	- این نظریه بیشتر در بازساخت بخشهای هتلی و خطوط هوایی و نیروی انسانی در سطح جهان کاربرد داشته است.
زیست محیطی		- بی توجهی به حفاظت از محیط زیست	

منبع: افتخاری و قادری، ۱۳۸۲، مجله مدرس، دوره دوم، شماره ۲، ص ۴۶.

۳-۳- گردشگری روستایی ابزاری برای توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی

در حالی که جامعه جهانی وارد سده بیست و یکم شده است، در گردشگری دو نیروی بزرگ شتاب بیشتری به خود می گیرند، نخست حرکتی است در راه پذیرفتن مسئولیت بیشتر در برابر فرهنگ کشور یا جامعه میزبان و گذاردن احترام بیشتر به آن فرهنگ. چنین شناختی در نتیجه شناخت این واقعیت بوده است که صنعت گردشگری می تواند بر جامعه میزبان و محیط آن اثرات منفی بگذارد.

با توجه به این که فعالیتهایی مانند کشاورزی، جنگل داری و معدن داری به طور سنتی در سکونتگاههای روستایی استقرار یافته اند و با کاهش این فعالیتهای و با توجه به پیشرفت های فنی که باعث کاهش تقاضا برای نیروی کار انسانی می شود بعضی از مسئولان سکونتگاههای روستایی سعی می کنند که جامعه خود را به سمت ارائه خدماتی مانند گردشگری سوق دهند. در آمریکا گردشگری روستایی به عنوان راهبردی برای بازساخت اقتصاد روستایی و توسعه اقتصادی انتخاب شده است.

جدول ۳: نگرش گردشگری به عنوان ابزاری برای توسعه روستایی پایدار

ابعاد توسعه روستایی	مزیتها	کاستیها	سابقه کاربرد
اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> - بررسی گردشگری در قالب رابطه مثلث وار میزبان مکان، میهمان و تأکید بر تعدیل فشار و بحران موجود در سه ضلع و ایجاد تعادل - به حداقل رساندن آسیبهای فرهنگی جامعه میزبان - تأکید بر رابطه مثبت بین جامعه میهمان و میزبان - آموزش نیروی انسانی - آموزش بومیان و گردشگران 	<ul style="list-style-type: none"> - دشواری کار آموزش جوامع روستایی به دلیل پایین بودن سطح سواد آنها - نادیده گرفتن تفاوت فرهنگی زیاد بین جوامع شهری و روستایی 	<ul style="list-style-type: none"> - اتریش - ایرلند - آمریکا
اقتصادی	<ul style="list-style-type: none"> - بهینه سازی بهره‌برداری از زمین - حرکت اقتصاد از چرخه محلی به چرخه بین‌المللی - حمایت از اقتصاد محلی - ایجاد اقتصاد مکمل - گردشگری به عنوان بخشی از اقتصاد متعادل، نه نوشداری توسعه روستایی - فراهم کردن زمینه توسعه روستایی در درازمدت 	<ul style="list-style-type: none"> - فاقد تواناییهای لازم افراد بومی برای شروع توسعه گردشگری - فقدان تجربه کافی و الگوی مناسب این نگرش توسعه در جهان 	
زیست محیطی	<ul style="list-style-type: none"> - فعالیت از محیط زیست به عنوان یک اصل اساسی - استفاده از منابع طبیعی متناسب با ظرفیت‌پذیری - استفاده از منابع طبیعی به عنوان کالای گردشگری - توسعه فعالیتهای هماهنگ محیط زیست 	<ul style="list-style-type: none"> - بحث پایداری یک هدف دشوار، درازمدت و بیشتر یک حالت پایدار اکولوژیکی را دنبال می‌کند. 	

منبع: افتتاحی و قادری، ۱۳۸۲، مجله مدرس، دوره دوم، شماره ۲، ص ۴۶.

جدول ۴: مقایسه اهداف و اثرات دیدگاهها و نظرات توسعه گردشگری روستایی

اثرات و پیامدها	اهداف	نگرش و دیدگاه
<ul style="list-style-type: none"> - ثبات جمعیت - حل معضل بیکاری - افزایش ضریب تکاثری درآمد - بهره‌برداری از منابع فاقد ارزش اسنادی 	<ul style="list-style-type: none"> - حل توسعه نیافتگی روستایی - کاهش مهاجرت - راه‌حل نهایی توسعه روستایی - کاهش اثرات منفی بهره‌برداری از اثرات جنبی - کمک به توسعه سایر بخشهای اقتصادی 	<ul style="list-style-type: none"> راهبرد توسعه روستایی
<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد زمینه‌های جدید رشد و توسعه برای نواحی روستایی منزوی و عقب مانده - متنوع سازی اقتصاد روستایی - افزایش سطح اشتغال و درآمد - ایجاد فعالیتهای غیرزراعی 	<ul style="list-style-type: none"> - گردشگری به عنوان یک فعالیت تکمیل کننده فعالیتهای کشاورزی - ایجاد منبع جدید رشد و فرصتهای اقتصادی جدید - تنوع بخش و گوناگون ساختن فعالیتهای روستایی - توجه به نواحی روستایی کمتر توسعه یافته 	<ul style="list-style-type: none"> متحول سازی نواحی روستایی کمتر توسعه یافته <p>گردشگری روستایی راهبردی برای توسعه روستایی</p>
<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد اشتغال غیرکشاورزی - کاهش مهاجرت - متنوع سازی اقتصاد روستایی 	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد اقتصاد و جایگزین برای کشاورزی در روستاهای فاقد زمین - متنوع سازی اقتصاد روستایی 	

<ul style="list-style-type: none"> - اهمیت به تولیدات بومی - افزایش کیفیت زندگی - تحول در نگرشهای اجتماعی - ایجاد اشتغال و جایگزین 	<ul style="list-style-type: none"> - تشویق به سرمایه‌گذاری در بخش غیرکشاورزی - افزایش تقاضا برای محصولات محلی - تقاضا برای بهبود کیفیت زندگی - توزیع عادلانه درآمدها - ایجاد اشتغال جایگزین برای سکونتگاههای روستایی - که فعالیت اقتصادی آنها تعطیل شده است. 	<p>سیاست بازساخت</p>	<p>گردشگری روستایی به عنوان سیاست بازساخت</p>
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش مشارکت مردمی در گردشگری و توسعه روستایی - حفاظت از منابع طبیعی و فرهنگی - تبدیل چرخه زندگی از محلی به بین‌المللی 	<ul style="list-style-type: none"> - به حداقل رساندن آسیب‌های فرهنگی و محیطی - فراهم آوردن مقدمات رشد اقتصادی روستا در درازمدت - جلب رضایت بازدیدکنندگان - ایجاد فرصت‌های درآمدی برای ساکنین بومی - افزایش کیفیت زندگی - افزایش میزان مشارکت مردم 	<p>ابزاری برای توسعه پایدار</p>	<p>گردشگری روستایی به عنوان ابزاری برای توسعه پایدار</p>

منبع: مهلوی، ۱۳۸۲، ص ۳۸ با اندکی تلخیص

توسعه نیافته گردد و اگر چه مشاغل مربوط به این صنعت خیلی تخصصی و پر درآمد نیستند، منافع بسیاری را نصیب روستائیان می‌کند. گردشگران برای اقامت، خرید، کالاهای محلی و خدمات پول پرداخت می‌کنند. این پولها در فعالیت‌های محلی جریان می‌یابد و موجب تحرک روستائیان در برآوردن نیازهای بازدیدکنندگان می‌شود. (Sharpley, 1997, p6) گردشگری روستایی با ایجاد اشتغال، افزایش سطوح درآمد، متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی، افزایش سطح آگاهی‌های اجتماعی و ایجاد روابط اجتماعی گسترده بین جامعه میزبان و میهمان به حفاظت از میراث فرهنگی و محیط زیست طبیعی کمک کرده و با جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه و بهینه سازی بهره برداری از زمین به توسعه روستایی پایدار کمک می‌کند. (افتخاری و قادری، ۱۳۸۲، ص ۴۴)

سه اصل اساسی در توسعه پایدار عبارتند از:

- پایداری زیست محیطی: بدین معنی که توسعه با حفظ فرایندهای زیست محیطی، بیولوژیک و منابع زیربسط سازگار است.
- پایداری عوامل فرهنگی و اجتماعی: بدین معنی که توسعه موجب افزایش کنترل انسان بر زندگی خود می‌شود و توسعه با عامل فرهنگی و ارزشی که در این راه تحت تأثیر قرار می‌گیرند منافات ندارد و موجب تقویت هویت جامعه می‌گردد.

- پایداری اقتصادی: بدان معنا است که توسعه از نظر اقتصادی با راندمان بالا انجام می‌شود به گونه‌ای که نظارت و کنترل لازم بر منابع اعمال می‌شود و می‌توان آن را برای نسل‌های آینده حفظ کرد. (جاک و ادوارد، ۱۳۷۷، ص ۳۵۲)

نتیجه گیری

گردشگری روستایی راه حل کلی برای همه دردها و مسائل و مشکلات نواحی روستایی نیست اما یکی از شیوه‌هایی است که ممکن است آثار

حرکت دوم پذیرفتن مسئولیت بیشتر از جانب کسانی است که به مسافرت می‌روند و این منعکس کننده الگوهای تازه از مسافرت است. یعنی افراد ترجیح می‌دهند انفرادی و مستقل به مسافرت بروند، می‌کوشند در این راه آموزشهای تازه‌ای ببینند و با هدف رشد و پیشرفت شخصی به مسافرت بروند. مشاهده می‌شود که این دو نیرو و دو حرکت در اصول متعلق به گردشگری پایدار جمع شده‌اند. (جاک و ادوارد، ۱۳۷۷، ص ۲۳۴ و ۱۳۵) در طول چندین سال گذشته مفهوم گردشگری پایدار تا حدی پیشرفت کرده و جا افتاده است که می‌تواند پاسخگوی تهدیدات گردشگری نابسامان باشد. گردشگری پایدار، گردشگری را در قالب مرزها بررسی کرده و رابطه مثلث وار میان جامعه میزبان و سرزمین آن از یک سو، جامعه میهمانی یعنی گردشگران از سوی دیگر و صنعت گردشگری ارتباط برقرار کرده است. گردشگری روستایی با هدف تعدیل فشار و بحران موجود بین سه ضلع مثلث به وجود آمده است تا در طولانی مدت موازنه را برقرار سازد. هدف این بخش گردشگری به حداقل رساندن آسیب‌های فرهنگی و محیطی، فراهم ساختن رضایت بازدیدکنندگان و در دراز مدت فراهم کردن مقدمات رشد اقتصادی ناحیه است. این راه به دست آوردن تعادل موازنه بین رشد نهایی گردشگری و نیازهای حفاظت و نگهداری منابع طبیعی است. (قادری، ۱۳۸۲، ص ۴۵)

امروزه گردشگری به عنوان فرآورده جدید تغذیه ساز درآمد و راه علاج همه جوامع روستایی است که با مشکلات اقتصادی مواجه هستند. هنوز گردشگری به وسیله فعالیتهایی چون جنگلداری، ذخیره آب و حفظ محیط زیست در حال پیشرفت است که نه تنها یک رابطه متقابل میان کاربردهای متفاوت منابع روستایی را نشان می‌دهد بلکه یک وابستگی متقابل را هم بین آنها نشان می‌دهد. (ریچارد و شارپلی، ۱۳۸۰، ص ۸۵)

گردشگری روستایی می‌تواند سهمی در متنوع سازی اقتصادی و توسعه پایدار داشته باشد و با ایجاد اشتغال و درآمد موجب توسعه مناطق

اقتصادی مهمی داشته باشد و به نوعی می تواند به کندشدن روند تخلیه سکونتگاهها و کاهش مهاجرت روستایی کمک کند.

رشد گردشگری به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی تفکر نسبتاً جدیدی است که در صورت برنامه ریزی صحیح می تواند پاره ای از مشکلات نواحی روستایی را از بین ببرد.

گردشگری از دیدگاه های مختلف مورد تأیید محققان قرار گرفته است. به نظر عده ای راه حل و علاج قطعی اقتصادی برای توسعه نواحی روستایی است و از نظر عده ای دیگر گردشگری روستایی به عنوان موتور محرکه توسعه روستایی معرفی شده است.

علاوه بر این که گردشگری در نواحی روستایی زمینه ساز رشد اقتصادی، ایجاد اشتغال و درآمد، کاهش مهاجرت های خارجی و امکان جذب جمعیت پذیری، بهبود زیرساخت ها است، می تواند به عنوان راهبردی برای توسعه نواحی روستایی، متنوع سازی اقتصاد نواحی روستایی، سیاستی در باز ساخت سکونتگاه های روستایی و به عنوان ابزاری برای توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی روستا مدنظر قرار گیرد.

منابع و مأخذ

۱- افشاری، رکن الدین، قادری، اسماعیل، نقش گردشگری در توسعه پایدار روستایی، مجله مدرس، فصلنامه علمی پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی (جغرافیا)، دوره دوم شماره، ۱۳۸۲، ص ۴۱-۵۳.

۲- الوانی، مهدی، گردشگری و توسعه، مرکز تحقیقات و مطالعات سیاحتی وزارت ارشاد، ۱۳۷۹.

۳- ریچارد و شارپلی، گردشگری روستایی، ترجمه رحمت الله منشی زاده، و فاطمه نصیری، نشر منشی، ۱۳۸۰.

۴- چاک و ایگی و دیگران، گردشگری در چشم انداز جامع، ترجمه پارسائیان، اعرابی، دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران، ۱۳۷۷.

۵- خیاطی، مهدی، گردشگری روستایی و تأثیر آن بر جوامع روستایی تا یلند، ماهنامه اجتماعی - اقتصادی جهاد، خرداد و تیر ۱۳۸۲، شماره ۲۵۷، صص ۷۸-۶۶.

۶- رضوانی، محمدرضا، مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، انتشارات قومس، ۱۳۸۳.

۷- شریف زاده، ابوالقاسم و مراد نژاد، همایون، توسعه پایدار و گردشگری روستایی، ماهنامه اقتصادی جهاد، خرداد و تیر ۱۳۸۱، شماره ۲۵۱، صص ۶۱-۴۷.

۸- شگری، ولی الله، نقش گردشگری در توسعه پایدار روستایی اسکو محله، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا، دانشگاه تهران، ۱۳۸۳.

۹- قادری، اسماعیل، نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی پایدار، پایان نامه دکتری جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۲.

۱۰- محمدی، سعدی نقش گردشگری در توسعه نواحی روستایی و...، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه جغرافیا، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.

۱۱- مهدوی، داوود، نقش گردشگری در توسعه نواحی روستایی پیرامون شهرها و...، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۲.

۱۲- وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهشی و برنامه ریزی آموزشی، کتاب

درسی جامعه شناسی سال چهارم آموزش متوسطه (ادبیات و علوم انسانی)، ۱۳۷۷.

13- Ashely.C.and maxwells,Rethinking Rural Development, Development policy Review,2001,19(4).

14- Dernoil,L.About Rural and farm tourism,Tourism Recreation Research, 1991.

15- Ec-Aeidl, Markting Quality Rural tourism, rural Europe-European commission (1997). www.rural-europe-aeid/Rural-en/biblio/tourism.

16- Holland,J.Burian. M. and Dixey.L.Tourism in poor rural Areas, Diversifying the product and expanding the benefits in rural,2003.

17- Inskeep,Edward,Tourism planning:an integrated and sustainable development approach, New York, 1991.

18- Kinsmon, p. Conflict and cooperation over ethnic minority acces, to the countryside: the Blak Environment New York and the country side comission" in C. watkns(ed), Right of way: 'Policy, culture and management, London, (1996), inter.

19- Sharpley,J. and Richard. Rural tourism: An Introduct(1997).

20- Start, D. Livelihood Insecurity and social protection:A Remerging Issue in rural Development policy Review,2001.

پی نوشت

1- Farm tourism

2- Green tourism

3- Soft tourism

4- Ecotourism

5- Lan

6- Agree tourism

7- Gannon